

Petr Kuchyňka – Jiří Raclavský: *Pojmy a vědecké teorie*
Brno: Masarykova univerzita 2014, 139 strán

Recenzovaná kniha *Pojmy a vědecké teorie* nadväzuje na bohatý teoretický odkaz Pavla Tichého ako aj na výsledky práce jeho nasledovníkov – preto neprevkápajú, že zvoleným teoretickým rámcom skúmaní bola *Transparentná intenzionálna logika* (TIL). Kniha tematicky spadá najmä do oblasti filozofie jazyka, čo je však vzhľadom na štandardné zameranie skúmaní v TIL zriedkavejšie, aj do oblasti filozofie vedy.

Ako napovedá názov, ústrednou témou knihy sú pojmy a (vedecké) teórie, pričom podľa autorov existuje vzťah vzájomnej závislosti medzi tým, ako pojmovovo uchopujeme svet, a tým, aké vedecké teórie uprednostňujeme. Autori postupne vysvetľujú, čo je jazyk, aké sú jeho nedostatky a akými metódami sa tieto nedostatky odstraňujú. V súlade s bežnou praxou TIL chápu významy ako konštrukcie a aj pojmy explikujú ako konštrukcie určitého druhu. Treba poznamenať, že napriek kriticky malému priestoru sa nevyhýbajú ani mnohým náročným a dlho diskutovaným otázkam a problémom (nielen) analytickej filozofie. Usilujú sa napríklad vysvetliť, čo je pravda, fakt, vedecká teória či pravdebližkosť (*verisimilitude*), a riešia viacero problémov a paradoxov. Útla knižka pozostáva zo siedmich kapitol, ktoré sú ďalej prehľadne členené na podkapitoly.

Prvá kapitola začína úvahami o tom, že pri hľadaní najlepších vedeckých teórií predkladáme protichodné požiadavky: silu a jednoduchosť. Autori považujú cestu za najlepšou teóriou zároveň za cestu za najlepším jazykom, preto je dôležité vysvetliť, čo je vlastne jazyk. Zavádzajú dôležité rozlíšenie medzi jazykom¹ v zmysle normatívneho systému, ktorý reguluje správanie členov nejakého spoločenstva s cieľom umožniť komunikáciu, a jazykom[#] v zmysle kódu, konkrétnejšie parciálnej funkcie z množiny semivýrazov do množiny významov. Zavedené rozlíšenie následne efektívne aplikujú na riešenie niektorých známych problémov či paradoxov analytickej filozofie. Druhá polovica kapitoly je venovaná nedostatkom jazyka¹, medzi ktoré patrí nejednoznačnosť, vágnosť a nekonzistentnosť.

Prirodzene, existujú metódy, ako nedostatky jazyka¹ odstraňovať. Druhá kapitola sa venuje práve takýmto metódam. Prvou z nich je zavedenie (analytickej či syntetickej) definície. Niektoré termíny však musia byť primitívne (nedefinované), aj tie však môžeme špecifikovať pomocou implicitných definícií či pomocou metódy redukcie. A napokon, nepresné pojmy možno explikovať, teda nahradiť nejakým presným pojmom.

V tretej kapitole autori načrtávajú teoretický rámec TIL spolu s jeho najdôležitejším prvkom – pojmom konštrukcie. Základné definície a vymedzenia po-

chádzajú ešte od Tichého, no autori ich zaujímavo dopĺňajú a následne efektívne aplikujú na riešenie problémov. Zavádzajú napríklad termín *primárny atribút*, pomocou ktorého riešia Quinov problém s (údajnou) nevymedziteľnosťou referencie ako aj Goodmanovu *novú záhadu indukcie*. Čitateľa, ktorý sa venuje TIL, navyše iste potešia niektoré sympatické detaily. Napríklad na s. 46 autori píšú, že do bázy patria súbory *explikátov* individuí, afirmatívnych kvalít Áno a Nie, intuitívnych možných svetov a časových okamihov. V literatúre venovanej TIL sa pritom pomerne bežne píše, že ide o súbor individuí, pravdivostných hodnôt, atď. – čo je nepresný spôsob vyjadrovania. Vyzdvihnúť možno aj začlenenie Tichého systému dedukcie, ktorý je následne využitý na objektuálne vysvetlenie definícií (hoci o týchto výsledkoch vieme už zo starších prác Jiřího Raclavského).

V nadväznosti na tradíciu založenú Pavlom Maternom autori v štvrtej kapitole explikujú pojmy ako konštrukcie určitého druhu. Autori vychádzajú z (Maternovho) pojmu pojmového systému a ukazujú, že bude výhodnejšie pracovať s iným pojmom – s pojmom derivačného systému, pretože je plodnejší a všeobecnejší ako pojem pojmového systému. Za zmienku stojí aj fakt, že autori explicitne diskutujú o kumulatívite v Tichého teórii typov (pozri s. 65).

Piata kapitola sa zaoberá najmä pojmami pravdy, pravdivosti a faktov. Podľa autorov sa pojem pravdy týka primárne propozícií (t. j. funkcií definovaných na možných svetoch a časoch), ide teda o mimojazykovú záležitosť. Pravdivosť konštrukcií propozícií je odvodená od pravdivosti propozícií. A napokon pravdivosť jazykových výrazov je odvodená od pravdivosti konštrukcií propozícií. Zároveň ukazujú, že takáto koncepcia je imúnna voči každej verzii paradoxu luhára. Následne navrhujú chápať fakty ako propozičné konštrukcie, ktoré môžu byť pravdivé, čím sa vyhýbajú viacerým problémom, ktorým musia čeliť koncepcie faktov ako neštruktúrovaných entít.

Šiesta kapitola sa venuje pojmu teórie a zrejme ju možno považovať za najoriginálnejšiu kapitolu knihy. Autori definujú vedeckú teóriu ako (neúplnú) odpoveď na otázku „Čo je pravda“ (resp. „Ktorá najsilnejšia propozícia je pravdivá“), ktorá komprimuje nejaký súbor empirických alebo teoretických hypotéz a je v súlade s doterajšími skúsenosťami a výsledkami relevantných experimentov.

Posledná, siedma kapitola sa zaoberá spôsobom porovnávania vedeckých teórií podľa toho, nakoľko sa blížia k pravde. Autori zastávajú modifikovanú verziu Tichého a Oddieho koncepcie a ukazujú, že ak si uvedomíme, že pojem pravdeblížnosti je (zjednodušene povedané) závislý od pojmu derivačného systému, vyhneme sa Millerovej námietke voči Tichého koncepcii.

Teraz uvediem niekoľko pripomienok k textu. Autori na s. 16 píšú, že výraz určitého jazyka¹ je sekundárne vágny práve vtedy, keď je zložený a niektorá

z jeho zložiek je primárne vágna. Výraz jazyka¹ pritom definovali ako určitú množinu semivýrazov (s. 14-15). Množina však zložená nie je a nemá zložky, iba prvky či podmnožiny. Vzhľadom na predošlý text knihy môžu byť zložené semivýrazy, tie však nie sú tým, čomu sa pripisuje vágnosť či nejednoznačnosť. Preto sa domnievam, že by bolo potrebné buď revidovať vymedzenie výrazu, alebo vymedzenie sekundárnej vágnosti, pričom by bolo zrejme prospešné využiť rozšírenie Cmorejovej teórie semivýrazov z práce Zouhar (2011, 144-150), ktoré je aj tak potrebné na vysvetlenie rozlíšenia lexikálnej a syntaktickej nejednoznačnosti, ktoré sa v recenzovanej knihe zavádza (s. 15).

Za problematické považujem aj chápanie nepresného pojmu ako množiny možných významov nejakého vágneho či nejednoznačného výrazu (s. 35). Nepresné pojmy potom vôbec nie sú pojмами, čo je značne neintuitívne. Úlohu intuícií vo filozofii v žiadnom prípade nepreceňujem, no sami autori v úvode práce vyhlasujú, že úloha hľadania významu nie je ľubovoľná a že jej nesprávne riešenie odporuje jazykovým intuíciám (s. 5). Preto si dovoľím uvádzať aj pripomienky tohto druhu. Závažnejší problém však vzniká, keď prejdeme v texte o pár riadkov nižšie: Nepresný pojem má totiž figurovať ako vstupná entita pre explikáciu, teda ako *explikandum*. Spresňovaný pojem, explikandum, teda opäť nie je pojem. To však vedie automaticky k problému s prvým kritériom adekvátnej explikácie, podľa ktorej má byť explikát podobný explikandu v tom zmysle, že ho možno použiť vo väčšine prípadov namiesto neho (s. 35). Lenže ak explikandum nie je ani len konštrukciou, vôbec ho nemožno použiť. Prvé kritérium adekvátnej explikácie sa potom stáva triviálnym, a teda úplne zbytočným. Je tiež otázne, či možno prijať takúto analýzu v prípade postojov individuí k nepresným pojmom (najmä v súvislosti s argumentáciou z Tichý 1988, 12-13). Z týchto dôvodov sa domnievam, že by bolo predsa len vhodnejšie považovať nepresné pojmy za otvorené konštrukcie určitého druhu. Vzhľadom na prijatú teóriu pojmov by síce opäť neboli pojмами, no vyhli by sme sa problému s prvým kritériom adekvátnej explikácie aj problémom, ktoré sa vynoria na obzore hneď, ako začneme uvažovať o postojoch k nepresným pojmom.

Jednu okrajovú pripomienku možno uviesť aj k tvrdeniu, že možnosvetové propozície chápané ako významy viet v intenzionálnej sémantike vystihujú intuíciu o logickej sile tvrdenia, pretože propozícia je tým silnejšia, v čim menej možných svetoch a časoch platí, teda čim viac okolností vylučuje (s. 39). Toto tvrdenie je bez ďalšieho vyjasnenia problematické. Ak pracujeme s množinami dvojíc možný svet – časový okamih (t. j. svetamihov) s kardinalitou aspoň \aleph_0 , môže nastať situácia, v ktorej sa nám intuitívne zdá, že jedna takáto množina má viac prvkov ako druhá, no fakticky majú rovnakú kardinalitu. Problém však možno ľahko vyriešiť tým, že povieme, že propozícia A je silnejšia ako propozí-

cia B práve vtedy, keď propozícia A platí vo všetkých svetamihoch, v ktorých platí B, no existuje aspoň jeden svetamih, v ktorom B platí, ale A neplatí.

Nie je mi celkom jasné, prečo sa v definíciách na s. 46, 53 a 54 píše o súbore totálnych a parciálnych funkcií, keď totálne funkcie sú prípadom parciálnych.

Autori, nasledujúc Tichého, tvrdia, že veličiny možno explikovať ako intenzie, ktoré majú ako svoje hodnoty čísla, a ako príklad uvádzajú výšku priemerneho obyvateľa planéty (s. 48). Domnievam sa, že by bolo potrebné do analýzy veličín nejakým spôsobom zaradiť aj jednotky, ak má byť prijateľná. Ak sa totiž napríklad pýtam, koľko meriam, nie je mi jasné, aké reálne číslo by malo byť správnu odpoveďou: 1770, 177, 17,7 či 1,77 (atď.)? Treba však upozorniť, že Tichý (1988, 176) jednotky explicitne spomínal.

Navrhovaná objektuálna teória definícií (s. 55-58) je možno prijateľnou teóriou analytických definícií, formálne uchopenie syntetických definícií by však vyžadovalo komplikovanejšiu teóriu, keďže sa v nich prechádza z jedného derivačného systému do druhého.

Text miestami doplaca na rozsah. Napríklad pri práve spomínaných definíciách absentuje reflexia aktuálnej literatúry. Ďalší príklad neblahých dôsledkov malého rozsahu knihy možno nájsť na s. 63, kde autori vysvetľujú analýzu doxastických viet. Autori propagujú výhody chápania doxastických (či epistemických) postojov ako postojov ku konštrukciám (vyhne sa tak paradoxu vševedúcnosti), no úplne ignorujú diskusiu, ktorá prebehla v Duží – Materna (2001). Z tejto diskusie je pritom zrejmé, že aj chápanie doxastických postojov ako postojov k propozíciám má určité nezanedbateľné výhody, a preto by stálo za zváženie, či nepracovať radšej s postojmi oboch druhov (t. j. s explicitnými aj implicitnými postojmi). Prílišná stručnosť je podľa mňa na škodu aj na s. 66-67. Tvrdenie, že otvorené konštrukcie nemôžu byť pojmi, by vyžadovalo presvedčivejšie zdôvodnenie ako to, že sa „nezdá“, že by existoval pojem, ktorý obsahuje voľnú premennú. Čo napríklad s protichodnou intuíciou, ktorá hovorí, že nepresné pojmy (chápané ako otvorené konštrukcie) by mali byť pojmi?

Za problematiku považujem aj autormi predkladanú definíciu faktov (s. 85). Ako som už písala, autori za fakt považujú propozičnú konštrukciu, ktorá môže byť pravdivá. Dôsledkom je to, že niektoré fakty nie sú pravdivé, resp. že existujú aj neplatné fakty. To je však značne neintuitívne, pretože sa zdá, že „neplatný fakt“ je *contradictio in adiecto*. A opäť pripomínam, že autori sa zaviazali k dodržiavaniu intuícií. Ďalším kontraintuitívnym dôsledkom takejto koncepcie je to, že každá empirická veta vlastne vyjadruje ako svoj význam niečo, čo je faktom. Autori tiež píšú, že ich návrh vykazuje pozoruhodnú zhodu s Fregeho názorom, ktorý však tvrdil, že fakt je myšlienka, ktorá je pravdivá, nie tá, ktorá môže byť pravdivá.

Ďalej na s. 91 píšú, že propozíciu, ktorá charakterizuje určitý možný svet, možno konštruovať nekonečne mnohými konštrukciami, no iba jedna z nich je vzhľadom na derivačný systém zložená iba z primárnych faktov. Čo však napríklad konštrukcia, ktorá vznikne vymenením poradia konjunktov v takejto konštrukcii?

Na s. 100 autori píšú, že priesek propozícií (t. j. prienik definovaný pre propozície) P a Q je propozícia pravdivá práve v tých svetamihoch, v ktorých je pravdivá P alebo Q (a nepravdivá v ostatných), a spojenie propozícií (t. j. zjednotenie definované pre propozície) P a Q je propozícia, ktorá je pravdivá práve v tých svetamihoch, v ktorých je pravdivá P aj Q (a nepravdivá v ostatných) – v prvom prípade by však malo ísť práve o spojenie (zjednotenie) a v druhom o priesek (prienik).

Drobným formálnym nedostatkom je (miestami) trochu nedôsledné citovanie. Napríklad na s. 103 odkazujú autori na Tichého a Oddieho článok z roku 1982, správne by však mal byť uvedený rok 1983 (ktorý je uvedený aj v literatúre, s. 135). Na s. 111 zase odkazujú na Tichého stať označenú „(1978a)“, práca, na ktorú chceli odkazovať, však figuruje v literatúre pod označením „(1978)“. Ďalším príkladom sú Tichého práce z roku 1986 či práce z roku 1994, ktoré nie sú rozlíšené (s. 134). Na stranách 91 či 113 sa objavili preklepy („včtĕ“ namiesto „svĕtĕ“ a „*b-r-w*-ština“ uvedená dvakrát, v druhom prípade však malo ísť o „*b-m-a*-štinu“). To sú však len drobné formálne detaily.

Knižka je možno až príliš stručná, napriek tomu však veľmi obsažná, nápaditá a inšpiratívna. Čitateľ znály TIL v nej môže nájsť mnoho inšpirácií pre ďalšiu prácu a čitateľ, ktorý sa TIL-ke nevenuje, v nej môže nájsť mnoho motívácií, prečo sa týmto systémom začať zaoberať – prečítanie knižky teda v každom prípade odporúčam.¹

Daniela Glavaničová

dada.baudelaire@gmail.com

Literatúra

- DUŽÍ, M. – MATERNA, P. (2001): Propositional attitudes revised. In: Childers, T. (ed.): *The LOGICA Yearbook 2000*. Praha: FILOSOFIA, 163–173.
- TICHÝ, P. (1988): *The Foundations of Frege's Logic*. Berlin – New York: de Gruyter.
- ZOUHAR, M. (2011): *Význam v kontexte*. Bratislava: aleph.

¹ Ďakujem M. Kostercovi a M. Zouharovi za pripomienky k predchádzajúcej verzii recenzie.